

Önéletrajzi esszé a „másik” Európáról

Cs. Szabó László az európai műveltség színpadain

Amikor harmincöt év után Cs. Szabó Lászlónak újra könyve jelenhetett meg Magyarországon, a válogatott esszéket tartalmazó *Alkalom*, majd az elbeszéléseket egybegyűjtő *Közel s távol*, Lengyel Balázs megjegyezte, hogy a Cs. Szabó „történetet előlről kezdve kell elmondani”, hiszen egyre kevesebben éltek már azok közül, akik ismerhették a harmincas és negyvenes években Cs. Szabót, aztán voltak évek, amikor a nevét sem volt szabad kiejteni, hát még leírni. Lengyel Balázs el is mondja a történet elejét, hogy „volt a harmincas évek irodalmában egy jelentékeny tehetségű nemzedék, amelyet »esszéíró nemzedék«-nek is nevezünk”, holott legtöbbjük az esszé mellett az elbeszélés és líra műfaját is művelte. Lengyel Balázs Illyés Gyula, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, Németh László, Illés Endre nevét említi. És még azt is megjegyzi, hogy maga Cs. Szabó az *Alkalom* előszavában hangoztatja, „hogy ő nem esszéista, hanem egyszerűen író” - „(amiben igaza van)”, teszi hozzá Lengyel Balázs, majd eme „igaza van”-ra mit sem adva mindvégig az esszéíróról beszél. Közben javaslatot tesz a „portréfestő esszé” műfajnévvel Cs. Szabó esszéírásának közelebbi meghatározására.

Az *Alkalom* rövid recenziójában Béládi Miklós is az esszéről meg az esszéíróról szól, nem is említi Cs. Szabónak az „esszéista” elnevezéssel szembeni fenntartását. Azt írja Béládi, majdnem irigykedve, s ezért majdnem ironikusan, hogy Cs. Szabó, miközben se írásai, se könyvei Magyarországon harmincöt éven át nem jelenhettek meg, „európai páholyban ült”, olyan könyveket forgathatott, olyan tárlatokat látogathatott, és olyan rendezéseket nézhetett meg Európa színpadain, amelyeknek legfeljebb a hí-

re juthatott el Magyarországra. S valóban, az *Alkalom* esszéi erről az „európai páholyról” szólnak. Cs. Szabó a belépőt ebbe a páholyba nem életrajzának azzal a fordulópontjával váltotta meg, amikor 1949-ben Rómából nem tért vissza Magyarországra, hanem korai munkáival, a harmincas évekkkel, majd a negyvenesekkel is, azzal, hogy valóban „egy jelentékeny tehetségű nemzedék”-hez tartozott, az „esszéíró nemzedék”-hez, amely éppen a műveltség útján szerzett érvényt önmagának és irodalmának is. Az olvasottság és a műveltség volt az ára az „európai páholy”-ba érvényes belépőnek. Cs. Szabó, ahogyan Béládi írta, „a történelemmel kötött kényszerházasság”-ot 1949-ben, minek folytán a nyugati magyar irodalom szellemi irányítójának szerepe hárult rá. Ezt a szerepet tette „nemessé és naggyá”, ám „tekintélyéért nem politikai nyilatkozatok, hanem a stílus, a nyelv tisztasága és értékes művek kezeskedtek”, vagyis e cseppet sem egyszerű szerep vállalásának és betöltésének éppúgy a műveltség volt a feltétele, mint az „európai páholy”-nak az ára. A Cs. Szabó-történet eleje tehát, Lengyel Balázs szavára hallgatva, a harmincas és negyvenes években kereshető és található is meg, amikor még volt és együtt is volt az „esszéíró nemzedék”, az itt-ott „hétfősök”-nek mondott asztaltársaság, nem az emigráció kezdetének éveiben. Sohasem nyílt volna meg az európai kultúra páholya a száműzött kopogtatására, ha nem előzte volna meg a kezdet, a korai tájékozódás Európában, ahová – nem nehéz feltételezni – az erdélyi, a kolozsvári gyerekkor élményvilága irányította, mert – Márai Sándortól tudjuk – „a gyerekkor mítosza hatalmasabb, mint a világ gonosz erői”. A gyerekkor mítosza minden történet eleje. Az iskolázottság, az olvasottság, a műveltség eleje tehát.

Ennek a műveltségnek a rétegeit írta le Poszler György *Illúzió és értelem* címen az „esszéista” nemzedék portréjához készült vázlatában. Cs. Szabó portréjának egyik rétege Poszler megállapítása szerint is „az erdélyi hagyomány”: „A német kultúrán túli Európával a szellemi vérkeringés hajszáleirein át tartó félig protestáns, félig független kishaza tradíciója.” Erre az „alaprétegre” épül az „aktuális második réteg”: „A tradicionálisan művelt és korszerűen tájékozott esszéista háromtétéles hitvallása. Hűség a modern magyar irodalmi klasszicitáshoz, hűség Latin-Európa szelleméhez és hűség a kelet-európai népek történeti hivatásához.” Poszler részletezi is ennek a szerinte egyetlen tételnek három vetületét: „Amennyiben a modern magyar irodalmi klasszicitás az Európával történelmi szinkronba jutott magyar szellem klasszicitása. Ennek régi tradíciója a horatiusi-vergiliusi régi latinitás, új tradíciója a baudelaire-i-verlaine-i új latinitás, Latin-Európa történelmileg megkettőzött, de önmagát folytató hagyománya. A magyarságnak mint kis népnek a hivatása pedig nem lehet egyéb, mint a latin-európai kulturális klasszicitás vagy klasszikus kulturáltság új értelmezésének megkerülése.”

Ebből a műveltségi alapból építkezett Cs. Szabó László, ez határozza meg esszéírását, de ugyanez épül be szépirodalmi munkáiba, elbeszéléseibe, hangjátékaiba, verseibe is. Származtatható belőle hivatástudata is, az, amit Poszler az „esszé etizálódásának” nevez, és aminek közvetlen köze van az életrajz fordulópontjaihoz, mindenekelőtt az 1949-ben vállalt sorsfordulathoz. Poszler György szerint „Halásznak és Szerbnek megcsinálja sorsát a történelem. Cs. Szabó megcsinálja sorsát a történelemben. Pályáját nem lezárja a halál, hanem módosítja az önkéntes száműzetés”. Lengyel Balázs figyelt fel arra, hogy a harmincas években, amikor Cs. Szabó, nemzedékével együtt, Babits köpönyegében, de Babitscsal állandóan polemikus párbeszédet folytatott, már készült az „önkéntes száműzetés”-re. Zárójelben, vagyis majdnem a Cs. Szabó-írás kontextusán kívül mondja el Lengyel Balázs, hogy „(A számkivetettség problémavilága eredendőbben, mélyebben fészkel Cs. Szabóban, mintsem gondoljuk: még a harmincas évekből való a *Levelek a száműzetésből* című kötete, az említett prominens hazai szerep idejéből, s felfoghatjuk úgy is, mint döbbenetes megérzését a későbbieknek, sorsának, amely akkoriban még rejtve volt.)” A többrétegű, de egyetlen tételbe fogható műveltség, ennek hagyományalapja, valamint az esszéforma „etizálódása”, ezzel együtt a minden prófétaasztól mentes, rejtélyes és aligha argumentálható jövőbe látás a harmincas években készítette fel érzelmileg, de az értelem szintjén is Cs. Szabót arra, hogy „megcsinálja sorsát a történelemben”. Olyan alapos volt ez a mindenekelőtt kulturális felkészültség, hogy az önkéntes száműzetés nem okozott törést Cs. Szabó esszéíró és irodalmi munkásságában, ám az „európai páholy”, ezt is szem előtt kell tartani, az elhagyott otthonra, a távolra került erdélyi hagyományra, a száműzetésbe magával vitt műveltségre és kulturális tapasztalatra meg emlékezetre, a klasszikus modernség magyar irodalmi megvalósulásaira, nem utolsósorban saját nemzedékére is a korábitól eltérő, nem mindig kritikus, sokszor inkább nosztalgikus rálátást biztosított, miként az európai kultúra sokszínű térképének éppen aktuális változásaira és történéseire.

Cs. Szabót nem fenyegette, ahogyan a nemzedékéhez tartozó és ugyanabban az időben szintén az önkéntes száműzetést választó Márai Sándort sem fenyegette sem a kultúra-, sem a nyelvváltás veszélye. Mindkettőjüket, de nyilván másokat is, éppen a politika és a történelem által kikezdetlen műveltségi alap tartotta meg mind a magyar kultúra és irodalom, mind a magyar nyelv változatlan feszültségű vonzaskörében. Poszler György az Illúzió és értelemben Halász Gábor, Szerb Antal és Cs. Szabó, a három „esszéista” portréját rajzolta meg a harmincas és a negyvenes években. Halász és Szerb sorsa a halállal zárul, Cs. Szabóé a száműzetéssel. Poszler nem is követi Cs. Szabó életének és művének későbbi

alakulását. A három „esszéista” közül Poszler szerint „Cs. Szabó a legcsillogóbb és legkönnyedebb. A legcsillogóbb, mert mindent tud, és csupa érzélem, és amit tud és érez, mind ott vibrál-villog írásai felületén. És legkönnyedebb, mert gondolat és mondat, érzélem és nyelvi fordulat között nála a legrövidebb az út, legkevesebb a vívódás és áttétel.” Majd így folytatja: Cs. Szabó „mindent megérez, ami sorskérdés, és mindenre reagál. De nem sorsszinten, nem lassan-nehezen, de gyorsan-könnyen, önmagát nem kompromittálva-felelőssé téve, ám eloldozva-felmentve reagál. Egyáltalán nem felelőtlen, hanem nagyon gyors”. Poszler György portrét fest, Lengyel Balázs szavával „portréfestő esszét” ír az esszéíró nemzedék három sorsáról. A forma megengedi az éles szembeállítás, hiszen éles vonalakkal dolgozik, de ezek a vonalak mintha kevésbé erőteljesen rajzolnák Cs. Szabó portréját, mint amilyen akár a Szerbé, akár a Halászé. Cs. Szabó gyorsasága a felületen, a közvetlenül, az időszerűn tartja a gondolatot és a szellemet, de az írást is, mind a megírás, mind a megformált szöveg értelmében. Egyformán könnyen hálózta be a megismert múlt narratíváit és a jelen történéseit, nem másol át és nem alkot fogalmakat, képeket rajzol, arcképeket fest, történeteket mond, hangulatokat ír le és idéz meg. Az emlékezetre épít, módszere a felidézés, nem a felkutatás. Még akkor sem kutat, amikor kedvenc olasz festőiről szól, a késő reneszánsz és a barokk művészetéről, akkor sem, amikor Mikes Kelemen sorsába mélyed. A múltból, az emlékezetből a jelenben megjelenőt emeli ki, a művészetből és irodalomból a szóval és megírással jelenvalóvá tehető. Mindazt tehát, ami élménnyé vált a nyelv közvetítésével. A csillogó és könnyed beszédmóddal elérhető. Az esszét az elképzelés felé közelíti, miközben bizonyossá teszi, hogy a beszédmóddal, a stílussal megrajzolt kép, a megfestett hangulat tudáson, nem pedig beleérzésen alapul. Cs. Szabó stílusán lehet elérni azt a fordulópontot, amikor a biztonságos tudás, a műveltségi alap, a nyelvi önbizalom megnyilvánulása nyomán felismerhetővé válik az esszének a szépirodalomtól nemhogy idegenkedő, hanem éppenséggel arra építő műfaja. Cs. Szabó esszéiben szinte mindig „elbeszél”, ahogyan elbeszélését viszont az esszé felé közelíti. Miközben éppen műveltsége védi meg attól, hogy esszéje feloldódjon az elbeszélésben, és hogy az elbeszélés esszéizálódjon. Ha Cs. Szabó műveltségének egyik rétege a klasszikus modernség, akkor írás- és beszédmódjának vannak klasszikusnak, ám kevésbé modernnek vehető szabályai, főként abban, ahogyan közel tartja egymáshoz az irodalmi beszédmódokat és műfajokat, legtöbbször az esszét és az elbeszélést, de sohasem vegyíti el a kettőt. Valamilyen klasszikusnak mondható műfaji tisztaságot, valamilyen jól látható és kirajzolódó műfaji határokat őrzött meg magának, a műfaji határok átlépését szinte törvényerőre emelő korban, ismét nagyon megbízható műveltségére alapozva. Újításai ezért kevésbé látványosak, gyakran alig észlelhetők. Viszont vannak.

Például abban, ahogyan az esszé és az önéletrajz műfajait közelítette egymás felé a *Hűlő árnyékban* című, önéletrajzi írásokat tartalmazó könyvében.

Az önéletrajz indokoltsága az autobiográfiát író személynek és személyiségnek történelmi szerepében kereshető, ott is található meg. Minden életrajz elmondható, de nem minden életrajznak van történelmi szerepe. Az önéletrajz magánbeszéd, de csak akkor mondható és írható, amennyiben túllép a magánszférán, intimitásai is csak akkor indokoltak, ha valamennyire túlmutatnak anekdotikus beszédhelyzetükön. Cs. Szabó László önéletírásának a Cs. Szabó-szerepben található indokoltsága. Abban a szerepben, amelyet a harmincas évek magyar irodalmi életében, az „esszéíró nemzedék” szemléletének kialakításában, megfogalmazásában betöltött, nem utolsósorban a „történelemmel kötött kényszerházasságából” következően a nyugati magyar irodalom „szellemi irányítójaként” felvállalt. Többszörösen indokolt tehát, hogy Cs. Szabó László megírta önéletrajzát és emlékezéseit.

A *Hűlő árnyékban* című kötetbe gyűjtött írások eltérő időpontban születtek, eltérő alkalmakra. A „különböző életkorban és lelkiállapotban” született írások „szemléleti egységét” – a könyvnek 1982-ben Bécsben készült előszavában mondja Cs. Szabó – a *tanú* nézőpontja adja. A tanú, aki – ismét Cs. Szabó szavával – „mindig rendelkezésre” áll. Kinek a rendelkezésére, kérdezhetem. Abból az egyetlen tételbe fogható hármas hűségéből olvasható ki a kérdésre adható választ, amit Poszler György fogalmazott meg a harmincas évek és részben a negyvenesek Cs. Szabó-portréját festve. És abban a hivatástudatban, amiről Béládi Miklós beszélt az *Alkalom* írásait kommentálva. Cs. Szabó nem volt kalandor, nem is avatja be olvasóját életrajzának kalandosabb rétegeibe, de nem volt színehagyott csapongó sem, akit az élet folyása sodort volna magával. Életrajzát is úgy mondja el, mintha abban se esetlegesség, se véletlen nem játszott volna szerepet. A harmincas években kiszámítható jövő állt előtte, egy viszonylag jól látható és csupán bejárásra váró életút, ami elé még a nemzedéktársakat, baráti körét is kivégző háború sem gördíthetett akadályt. Az sem, hogy Erdély elvesztése számára a gyerekkor mítoszának elvesztése is. A súlyos veszteségek ellenére Cs. Szabó – a rádióinak hosszú éveig szerkesztője – előtt „kiszámítható”, vagyis a szó elcsúfítása előtti hagyományos értelmében „polgári” jövő állt. Majd csak 1949-ben szembesül a kiszámíthatatlansággal, az életút megszakításának veszedelmével. A történelmet korábban ha látta is közlő, nem szenvedte meg olyan intenzitással, mint amikor az önkéntes száműzetést választva a bizonytalanságot is választotta. De a választás sem okozott törést az életrajzában. Innen kezdődően a jövője nem úgy kiszámítható, ahogyan kiszámítható volt a harmin-

cas években, és mintha kiszámítható lett volna a háborút közvetlenül követő években. Innen kezdődően az életút is más irányba vezet: Nyugat felé, ahonnan a műveltségét megalapozó évtizedek, a létezés meg az életrajz hagyományát alkotó tájak és városok már bejárhatatlanok, mert számára évtizedekre tilalmasak. A múlt ezért 1949-től átrendeződik emlékezetbe, a jelen pedig Európát kínál, európai nézőpontot és európai páholyt.

Európa Cs. Szabó számára nem ismeretlen vidék. Élt Párizsban, járt a háborús Berlinben, többször Rómában, jól ismerte Itália művészeti és kulturális emlékezetét. 1937-ben *Magyar néző* címen naplót vezet és ad ki két év múlva könyv alakban „az európai válságról”. Már itt a „másik Európáról” beszél: „Ezüstkor? Már az se. Hévvvel rábeszéljük egymást a rémre; sóhajjal kelünk, zokogással fekszünk. »Emigráltam a korból« – hallom léptenyomon. Két háború közt élünk, vagy talán az új háború első felében.

Állj meg lelki emigráns! Van egy másik valóság is, egy másik Európa, amiről senki se beszél. A sors eléggé meg nem hálálható kegyéből kis részét magam is láttam belőle; amit nem láttam, hírből, képről ismerem. Pusztán emlékezetből felsorolom, miféle kiállítások voltak 1937-ben Európában.”

És következik a felsorolás, velencei, cremonai, római, párizsi, berlini, budapesti, összesen majd harminc kiállítás, Tintoretto, Giotto, Barokk művészet, Van Gogh, Descartes, Cranach, Rippl-Rónai... A „másik Európa”, amit a második világháború első felében Cs. Szabó Budapesten az európai kiállításokat sorolva, emlékezetből számon tart. Ide érkezik majd, ebbe a „másik Európába” 1949-ben: nem a korból emigrál, hanem Európának abból a feléből, ahonnan ez a „másik Európa” már nem, és azután nagyon sokáig nem lesz látható, majd fél évszázadig, amiből harmincöt éven át Cs. Szabó neve sem mondható ki. Igaza van Lengyel Baláznak, Cs. Szabó a harmincas években mintha felkészült volna a száműzetésre. 1937-ben beszél a „másik Európáról”, és ugyanebben az évben adja ki a már említett *Levelek a száműzetésből* című könyvét. A *Magyar nézőt* majd két év múlva.

Cs. Szabó felkészült a száműzetésre, felkészült a „másik Európából”, műveltségéből, művészetéből, irodalomból, de felkészült az értékek megőrzésének, a hagyományok fenntartásának érzelmi és értelmi műveleteiből is. Semmi sem érhetette váratlanul, se az idegenség érzése, se a száműzetés sorsfordító tapasztalata, se az ismeretlen, mert kulturális felkészültsége folytán nem is igen találkozott se az idegenséggel, se az ismeretlennel. Száműzetése nem vetette idegen vidékre, hiszen száműzetése helyszínein már korábban is otthon volt.

A *Hűlő árnyékban* ezért tekinthető részint a magyar száműzöttek általánosként is értelmezhető, mintaként vehető életrajzának, holott sze-

mélyes életraiz, részint pedig magyar tapasztalatok alapján megírt, sajátosan európai értelmiségi életraiznak. Annak ellenére is, hogy több benne az érzés mint az adat, több benne a felidézés mint az ábrázoló leírás. Így is képes volt az író ellenállni az „elképzelésnek”, a fiktív leírások vonzásának, ezen túlmenően meg a „szépirodalomnak”, bár mondatain jól látszik az írói fogalmazás erénye, a csillogás és a könnyedség, ahogyan Poszler György figyelte meg a korai írásokon. Azzal a nem mellékes eltéréssel, hogy a korai írások gyorsasága és könnyedsége itt sokszor itatódik át iróniával, főként öníroniával, amire minden bizonnyal a műveltséggel kiváltott európai páholyban talált rá. Ezért nem meglepő, hogy a *Hűlő árnyékban* nem adatokkal és tényekkel megrakva lesz az élet és a sors dokumentuma, bár vannak benne szép számmal adatok és tények is, hanem stílusával és nyelvhasználatával. Ami iróniájának is forrása. Vagyis Cs. Szabó nem tényekkel, hanem stílussal, nyelvvel, (ön)íroniával dokumentál. Hevesi Andrásról, az „esszéíró nemzedékhez” tartozó „hétfősök” egyikéről mondja, hogy „szörnyű belső ziláltságának könnyörtelen és talán el is túlzott ismeretében egyetlen szilárd fogódzója s hitvallása a *stílus* volt”. A száműzött író, de talán minden száműzött „szilárd fogódzója” ebben a korban a stílus meg a nyelv. Aminek, de nem mindenkinél, külön ága az irónia. Amennyiben megbízható műveltségi alapra támaszkodhat.

Cs. Szabó László 1958 óta volt angol állampolgár, korábbról a BBC magyar szerkesztőségének munkatársa. Annak ismeretében, hogy életét elősorban nem adatokkal és tényekkel, hanem stílussal és nyelvvel dokumentálja, nem tűnhet meglepetésnek, hogy a *Hűlő árnyékban* leghosszabb fejezetében arról ír, anyanyelve „Angliában tökéletesedett igazán”, és kollégái „javával ugyanez történt”. Arról ír, hogy „Akadémiánk az Angol Rádió volt, ahol a világ talán leggazdagabb nyelve éveken át nap mint nap szembesült a világ egyik legeredetibb nyelvével, anyanyelvünkkel, amelynek a függetlenségén, hajlítgatás közben, féltékenyen őrködtünk. Minél öntudatosabb lett a védelem, annál jobban tökéletesedett, amit őriztünk. A hazában viszonylag elég kevés író sárkánya a nyelvének, kevés a purista, mert nem őrzi merőben másfajta nyelvtörvények örökös ostromát. Külföldön élő magyar író majdnem mind az, különböző állampolgárságok álarca alatt. Egy kicsit úgy vagyunk, mintha szinte minden utcasarkon megállítana egy rendőr s igazolatna. De az a sok rendőr ugyanaz a személy, százféle ismeretlen alakban Arany János.” Persze fel lehet tenni a kérdést, vajon valóban minden határon túl élő, mondjuk kisebbségben élő magyar író puristának tekinthető-e, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az igazolatlan nyelvrendőr mindannyiunk számára, többségben és kisebbségben, itthon és száműzetésben egyformán Arany János, „százféle ismeretlen alakban”. A rendőr kilétéről Cs. Szabó előtt, vagy vele együtt Márai Sándor is sokat tudott, mindenkinél többet talán.

Stílus és anyanyelv erősebb, keményebb dokumentuma az életrajznak, mint a mulandó, közben pedig örökösen értelmezésre ítélt, nemegyszer közönyt hirdető adatok meg tények.

Cs. Szabó László stílusra és nyelvre összpontosító önéletrajzi esszéket írt különböző alkalmakkor és különböző élethelyzetekben. Olvasóit nem traktálja „privát ügyekkel”, pletykát nem közöl, anekdotát is legfeljebb önironikusan, mint A felsült titkos ügynök című írásában. Meg is jegyzi egy helyütt, hogy „kerülöm a magánjellegű gyónásokat”. Ezért kell megállni egy percre az önéletrajzi esszé műfajánál. Az önéletrajzi regények, amilyen Konrád György két könyve, az *Elutazás és hazatérés*, valamint a *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor*, formateremtő paradoxona a fiktív és a valóságos találkozása, ami legtöbbször ütközés, elbizonytalanító szembeállítás a regényíró narrációjának és a „holtak enciklopédiájának” (Danilo Kiš) lapjain feljegyzett életrajznak, az elképzeltnek és a tényszerűnek. Az önéletrajzi regényben rejlő belső ellentmondással szemben az önéletrajzi esszé, főként ha kerüli a magánjellegű gyónásokat, ha félreteszi a „privát ügyeket”, és a stílusra meg a nyelvre összpontosít, kevesebb elbizonytalanító szembeállítást tartalmaz, tehát elkerüli az „irodalmi” csapdáját, de nem az „irodalmisságét”, mert semmiképpen sem tépheti ki magát a narráció szorításából. Amennyiben az önéletrajzi regény „elképzelt életrajz”, az önéletrajzi esszé joggal tekinthető „elképzelt szellem- és műveltségrajznak”, ahol a biográfia mozzanatai az esszéisztikus megfogalmazás során egy másik, a történelmi narráció törvényei alá esnek. Hayden White megjegyzése, hogy „A történelmi elbeszélések tartalmát valóságos, valóban megtörtént események alkotják, s nem elképzelt, az elbeszélő által kitalált események. Ebből következik, hogy a forma, amelyben a történelmi események a lehetséges elbeszélő előtt megmutatkoznak, inkább fellelt, mint konstruált”, az önéletrajzi esszé műfajára is érvényes. Mert Cs. Szabó László önéletrajzi esszéje inkább a „történelmi elbeszélés”, és nem az „önéletrajzi regény” formájához igazodik. A „lehetséges elbeszélő” pozíciója az „európai páholyból” figyelő önkéntes száműzött, aki a „másik Európa” ismeretében az európai értelmiségi élettörténetét írja, annak az értelmiséginek szellemi életrajzát, aki mindig „rendelkezésre áll”, a választott hely, élet és történelem örökös kihívásainak rendelkezésére. Amin mit sem változtat, hogy mondataiban erős az érzelmi töltés, hogy mondatainak megfogalmazása úgy irodalmi, hogy semmiképpen sem akar szépirodalminak látszani. Amiből nyilván az következik, hogy Cs. Szabó László a *Hűlő árnyékban* nem mondott el mindent az életéből, ezt-azt akár el is hallgathatott, hiszen önéletrajzi esszéjének „teljessége” nem a hiánytalanul közölt adatok és tények közlésén múlik, hanem azon, hogy miközben „fellelt” életrajzot közölt, Montaigne mintájára, aki fő példaképe az esszéírásban, önéletrajzra kifutó esszét konstruált.

A *Hűlő árnyékban* azonos című leghosszabb írásának végén, „mint tükrük előtt a festők”, Cs. Szabó László önarcképet vázolt fel. Persze Rembrandt és Montaigne a minta, az ő példájukat követi. Az esszébe írt önarckép nem állókép, csupa történetből, történetstilánkból és -részletből szerveződik. Már többször elmondott történetek, egy-két újabb fordulat, részlettel gazdagítva követik itt egymást, a gyerekkor, a kamaszkor, az ifjúság és felnőttkor történetei, eseményei és fordulatai. A család és a családhoz tartozó emlékek. Minden, ami egy helyre terelhető, minden, ami kéznél van, és amiből az önportré megkonstruálható. Itt tartja igazán fogva a fellelhető, itt már nincs helye az elképzeltnek, pedig a megírt önarckép az írás törvényeinek engedelmességgel csupán elképzelt. Az író, aki Lengyel Balázs szerint a „portréfestő esszé” művelője, amikor önarcképet fest, többet törődik a képet alkotó történetekkel és eseményekkel mint a látvánnyal, többet a láttatással mint a konstruálással. Hajszínről, gyaloglásról, rövidlátásról, házimunkáról, könyvtárról, a könyvtár zűrzavaráról, állatokról, borokról, ételekről esik szó, amíg alakul az önarckép, és persze az írásról a legtöbb szó: „öreg, de éber fegyőröm az íráskényszer”, mondja, majd hozzáteszi: „furdal a lelkiismeret, ha egyetlen napot kihagyok”. Mégsem ír könnyen, mert a könnyedség nem könnyűség, csak „gyorsan”, ahogyan Poszler György látta. A gyorsaság azonban csak akkor erény, ha újraírás követi. Erről beszél Cs. Szabó, meg arról, hogy sohasem volt csak író „több mint fél évszázadig”. Sok minden foglalkoztatta. Sokszor azért, mert „rendelkezésre állt”, sokszor kedvtelésből, máskor kíváncsiságból, megint máskor, mert élni kellett, megélni a harmincas években, a háború és az ostrom idején, a kényszerű száműzetésben, nemegyszer jég hátán. És aztán az öregség...

Rekonstruálható-e a leírás alapján Cs. Szabó László önarcképe? Csak annyiban, amennyiben a *Hűlő árnyékban* szövegei alapján rekonstruálható az életrajz, amelyet nem kalandok, árulások, hőstettek, nagy fordulatok, átrendeződések hitelesítenek, hanem a műveltség, a stílus és a tudás, a „másik Európa”. Cs. Szabó László önéletrajzi esszéje a kulturális beszédmód egyik kitüntetett változata, amelyben elkülönítve ugyan, mégis együtt van benne jelen a „valóságos” és a „fiktív” történet, a történeti és az elképzelt. S ezeknek nyomán helyezhető el a történelemben az író életrajza. Az önéletrajzi esszé és az önarckép megírását a történelem, a kegyetlenségben más századokat felülmúló huszadik századi történelem indokolja.

Érdeemes, és nem is egyszer, Cs. Szabó László élettörténetének olvasását meg újraolvasását, ahogyan Lengyel Balázs javasolta, előlről kezdeni.